

Waarom kan en wil christendom niet terug naar het jodendom en de Thora?

Lezing drs. Jan Offringa

Utrecht, maandagmiddag 14 januari 2019

Stuudiemiddag Platform Appèl Kerk en Israël

Onderstaande tekst, een uitwerking van de lezing, kan enigszins staccato zijn

Even voorstellen: predikant Wijk bij Duurstede. Betrokken bij Op Goed Gerucht (voorzitter 2005-2010). Bezigt met thema 'veranderend geloven', zowel met gemeenteleden uit PG Kesteren in boek 'Gods is niet te vangen' (2014) als met theologen (OGG en VVP) in boek 'Liberaal christendom' (2016). Nu hoofdredacteur website www.liberaalchristendom.nl

Ik deed theologie aan de VU in Amsterdam. Daar organiseerde ik begin jaren '80 met studievriend forum 'Christelijke theologie na Auschwitz', Naar aanleiding van het bekende boek Hans Jansen, een bloemlezing met lelijke dingen die christenen door de eeuwen heen over joden hebben gezegd. Dat werd een mooi forum met joodse en christelijke sprekers in een bomvolle aula.

Ook op de faculteit was ik betrokken bij speciale studiedagen en colleges. Over Paulus en de Thora, wat doet hij wel/niet met Wet van Mozes? Of anti-judaïsme als linkerhand van christologie (Rosemary Radford Ruether): *Jesus is Lord, and the jews be damned*. Dat leverde belangrijke correcties op t.a.v. gangbare theologie.

In die tijd komen Jezus en Paulus thuis of keren ze terug in hun joodse leefwereld. Jezus in een derde zoektocht (Third Quest), Paulus in een nieuw perspectief. Daarover heb ik ook later, als de tijd dat toeliet, veel dunne en vooral dikke boeken gelezen. Dit alles speelt ook volop mee bij Relivant, de auteursgroep Liberaal christendom, bij het nadenken over een artikel over kerk & Israël voor onze website.

Ik hoop vanmiddag te vertellen

- I. Wat is die liberale theologie die op de achtergrond staat van dat artikel?
- II. Waarom kan en wil christendom niet terug naar het jodendom en de Thora?
- III. Wat heeft Israël met de kerk? De omgekeerde, overkoepelende vraag vandaag

I. Wat is liberale theologie?

In 2016 verschijnt het boek Liberaal christendom (LC). Dat is geen huistheologie van VVD of D66 – integendeel. Maar een initiatief van theologen uit de kring van OGG en VVP. Vanuit de vraag: waar staan we (voor) in de christelijke traditie? Kunnen we dat positief, in toegankelijke taal verwoorden, terwijl geloven in deze tijd van secularisatie flink op de tocht staat? In 20 hoofdstukken geven we een actuele interpretatie van christelijke traditie. Geen totale theologie, wel contouren: klein handboek.

In dat boek zijn we onder andere in gesprek met postmoderne denkers die vaak geen harde atheïsten zijn maar (opnieuw) oog hebben voor religie. Zij zeggen: onze tijd wordt gekenmerkt door pluriformiteit. Als het gaat over de wereld of de zin van het leven, dan vertelt ieder z'n eigen verhaal. Daarin praat religie net zo goed mee als

andere stemmen en heeft religie een bijzonder interessante inbreng! Maar besef wel: elk verhaal, ook dat van gelovigen, blijft een menselijke constructie die niet zomaar uit de hemel komt vallen. Ook al beweer je nog zo stellig dat je het rechtstreeks van God hebt doorgekregen. Dat voorbehoud geldt voor alle gelovigen: jood, christen of moslim

Ook binnen een en dezelfde godsdienst klinken meerdere stemmen. Het zijn altijd weer menselijke constructies. Helaas, dat geldt ook voor mijn bijdrage deze middag. En ik vrees: ook voor de andere twee. Zulke constructies kun je – het postmoderne sleutelwoord – deconstrueren. Dat is: uit elkaar halen of openbreken. En dat doe je niet om alles te relativieren (een onterecht verwijt aan postmodernen), maar met het oog op waarheid en gerechtigheid, in de hoop op verandering ten goede. Dan gaat het om vragen als: wiens of welke belangen worden gediend, wat zijn de blinde vlekken in dit verhaal? Wie mag niet meedoen of wordt zwart gemaakt, wie wordt over het hoofd gezien of onder mat geveegd? Zo was en is er veel christelijke theologie waarin joden en ook anderen niet meedoen. En was en is er veel Israëlhtheologie waarin Palestijnen (christen/moslims) niet of nauwelijks meedoen.

Verder is LC volop in gesprek met posttheïstische denkers. Die zitten niet in het groeiende koor dat 'God is dood' roept, maar nemen wel afstand van de God van het theïsme: daarin wordt God gezien als een persoonachtig, soeverein opperwezen buiten onze werkelijkheid, die op een of andere manier leiding geeft aan de wereld. Een God die aan het stuur zit of aan de touwtjes trekt van de geschiedenis. God die dus kan ingrijpen maar dat vaak niet doet. Die God – zie de huidige geloofscrisis – is voor velen ongeloofwaardig geworden. Hij is definitief gesneuveld in vorige eeuw vol geweld en massaslachtingen, in twee gruwelijke Wereldoorlogen, in de genocide van Auschwitz en de andere vernietigingskampen. Want wat is dat voor een God die dit kan voorkomen maar het niet doet? Waarom zou je die God vertrouwen?

In LC zoeken we 'de God voorbij God'. Dat gaat om God als de heilige, de ander, het min of meer onkenbare geheim van de wereld. God als appèl en roepstem (Abraham!) die ons aanspreekt op gastvrijheid, naastenliefde, vrede en recht. Die God biedt mogelijkheden zonder te dwingen, en komen we op het spoor in de liefde en creativiteit in onze wereld. God die niet alleen mens wordt in Jezus maar in ieder die hem wil belichamen – ook buiten de kerk. Die God kom je niet tegen in feiten of gebeurtenissen waar zijn handtekening onder staat. Want die God heb je nooit in je broekzak en kun je niet laten buikspreken (zoals Nashville: toevallig zijn God en ik beide van mening dat...). Die God is altijd 'de Ander' en laat zich voor geen enkel karretje spannen.

Die liberale theologie kent op meerdere punten verwantschap met jodendom. Voor ons is dit een boeiende traditie om mee in gesprek te gaan. Verwant voelen we ons bijvoorbeeld in de omgang met de Bijbel. In LC worden bijbellezers uitgetekend als deelnemers aan een doorlopend gesprek van stem en tegenstem dat al binnen de

Bijbel begint, en waarin ook onze eigen stem volop mag meedoen. Dat lijkt sterk op sfeer joodse leerhuis.

Ook zijn we terughoudend t.a.v. concrete beeldvorming van God en een uitgewerkte metafysica. We gaan niet in kaart brengen wie God is en hoe Hij in elkaar zit, maar verkennen 'wat God met ons doet'. Zoiets proeven we ook sterk bij joodse denkers (Buber, Levinas, Derrida). En als in LC wordt benadrukt dat het aan mensen is om God te laten bestaan en handen en voeten te geven, dan is dat een nadruk op het concrete leven zoals die ook sterk aanwezig is in de joodse traditie.

Verder is ons zonneklaar dat de historische Jezus een joodse man was. Zelf heb ik grote belangstelling voor de leefwereld van Jezus en zijn plek binnen het heterogene jodendom van eerste eeuw. (Ben Chorin, Flusser, Lapide, Vermes). Dat onderstreept nog eens het belang van een dialoog jodendom-christendom. Over en weer valt er veel te leren.

Toch heeft LC geen behoefte aan een aparte Israëltheologie, of een onopgeefbare verbondenheid met het 'volk Israël'. Voor ons is dat een op zand gebouwde visie, zonder heldere omschrijvingen (wat bedoel je?) en met een aaneenschakeling van simplificaties, vaagheden en misverstanden. Onhelder is wie, wat of waar Israël is, en welke lading Israël moet dekken? Gaat het om het O.T. inclusief de literaire tradities van Misjna en Talmoed? Bedoel je het religieuze jodendom zoals dat al eeuwenlang vorm krijgt in en om de synagoge? Hebben we het (zoals de PKN wil) over het 'volk' Israël, en welke rol spelen land, staat en politiek dan? Moet deze kerk dan ook opeens meegaan in het zelfverstaan van veel joden, als ze zeggen dat in hun identiteit volk, land en staat één geheel vormen? En zijn we dus tegelijk onopgeefbaar verbonden met de seculiere filmmaker Woody Allen in New York, met de illegale kolonist op Westbank, en met de orthodoxe jood in Antwerpen die de staat verwerpt omdat daarin Thora niet centraal staat? Of bedoel je eigenlijk dat we ons sterk verbonden weten met wat joden door de eeuwen heen is aangedaan, mede vanuit de kerk. Als dat zo is - zeg dat dan!

Schuldgevoel speelt een grote rol. Dat proefde je onlangs weer in het artikel dat Pieter van der Horst in Trouw (jan. 2019) publiceerde. Want bijbels-theologisch kom je er niet uit, zegt hij eerlijk. Hem motiveert met name het nog altijd verontrustende antisemitisme. Terecht, maar voor de bestrijding daarvan hoef je toch niet 'onopgeefbaar verbonden met het volk Israël' te zijn? Bij Van der Horst mag dit zelfs ten koste gaan van de relatie tot islamitische gelovigen. Die worden en passant onder de mat geveegd.

Ook is er die schuld van de kerk waar Van der Horst uitgebreid bij stil staat. Die valt inderdaad niet te ontkennen, die is groot. Maar die schuld los je niet op met een onopgeefbare verbondenheid. Nee, schuld vraagt om grondig zelfonderzoek en om bestrijding van anti-judaïsme in eigen kring (de catechese der verguizing – Jules Isaac). Niet om een eenzijdig bijvallen van de staat Israël zoals Van der Horst bepleit – in zijn overigens inzichtelijke en openhartige verhaal.

Er is dus grondig zelfonderzoek nodig en dat is gelukkig al jaren gaande. Maar dat betekent niet dat de kerk 'terugmoet naar het jodendom'. Dat is weer zo'n remedie, waarin LC niet meegaat. Die behoefte proef ik onder andere als mensen beweren dat we als kerk weer 'Thora moeten leren'. Die zou ook in het christendom een centrale plek moeten hebben. Of als ze menen dat het pas goed komt met de kerk als zij terugkeert naar haar joodse wortels – alsof ze die helemaal kwijt is. We lezen het O.T.! Wat mij betreft is het ook onnodig geflirt als O.T. opeens Tenach gaat heten, christenen in kerk de seidermaaltijd gaan houden, of daar een menora of zelfs een vlag van Israël staat. Joden zelf noemen dat jodelen, en zijn daar meestal niet dol op.

Dat brengt me bij het tweede punt

II. Waarom kan & wil christendom niet terug naar het jodendom & Thora?

Als het om de relatie jodendom en christendom gaat, moeten we met twee woorden spreken. Er is enerzijds een grote verwantschap, en er is anderzijds een onomkeerbare breuk. Mensen die het eerste graag benadrukken, poetsen het tweede vaak weg. Dan blijft buiten beeld dat 2000 jaar geleden binnen het vroege jodendom van de eerste eeuw iets wezenlijks verandert rond de persoon c.q. in het voetspoor van Jezus. Want na zijn optreden, na Pasen en Pinksteren, gaan niet alleen binnen maar opeens ook buiten het jodendom mensen van hem getuigen dat Hij de Messias is, de Christus. Zij hebben in hem iets van God ontdekt dat nieuw, of in elk geval heel verrassend voor hen was. En zo ontstaat in de loop van de eerste en tweede eeuw een nieuwe beweging die eerdere grenzen overstijgt en meer dan ooit een universeel karakter krijgt. Er ontstaat dus *een breuk binnen* het toenmalige jodendom!

Dat is niet hetzelfde als een *breuk met* het jodendom. Daar zit een groot misverstand. De kerk is in haar ontstaan geen afsplitsing maar een zeg maar eigenzinnige voortzetting van het jodendom. Vanaf het begin zit Israël dus al in de kerk. En het huidige jodendom is dus niet de enige voortzetting van het oude Israël & vroege jodendom. Dat vraagt zowel historisch als theologisch om een stevige correctie.

Waar het om gaat, is dit: er is in de eerste eeuw een veelkleurige jodendom (met Farizeeën, Saduceeën en Essenen, met Jezus, Petrus en Paulus) en dat is in meerdere stromingen uiteengegaan. Op den duur ontstaat zo onder andere een rabbijns jodendom met sterk exclusieve, particuliere trekken. Vanwege de sabbat en besnijdenis, en de reinheid- en spijswetten blijft dit lastig toegankelijk voor niet-joden. Deze meer exclusieve rabbijnse stroming staat aan de basis van het veelkleurige jodendom van nu.

In het voetspoor van Jezus ontstaat in eerste eeuw ook een messiaanse stroming met sterk universele trekken. Deze vorm van jodendom denkt sterk inclusief en opent de deuren voor niet-joden (in het begin met name proselieten) en ontwikkelt zich tot

het veelkleurige christendom van nu. Beide stromen gaan vervolgens door de eeuwen heen heel eigen wegen en groeien meer en meer uit elkaar. Over die twee tradities en hun gemeenschappen moet het m.i. gaan. Niet over kerk & Israël, alsof de kerk los staat van Israël. Maar over jodendom & christendom, twee stromen vanuit één bron. Wat hebben zij wel en niet met elkaar?

Die tweede stroming van het christendom snijdt nooit – ondanks enkele pogingen (Marcion) – de oorspronkelijke band door met het oude Israël & vroege jodendom. Wel geeft het in de lijn van profeten en anderen een universele interpretatie van deze traditie en verzet het enkele paaltjes. Een belangrijke stap, uitgewerkt door Paulus, is dat navolgers van Jezus niet de Thora hoeven te volgen. Dat betekent, zoals gezegd, vooral: geen sabbat en besnijdenis, en geen reinheid- en spijswetten. Hiervoor maakt Paulus zich keer op keer sterk in zijn brieven. Hij verkondigt geen geloof zonder werken, maar wel een geloof zonder (volledige) Thora. Met name zonder die onderdelen van de Thora die voor christenen uit de heidenen niet te doen zijn of die hen tegenstaan. Terwijl het christendom in zijn sociale ethiek wel dichtbij het jodendom blijft, betekent dit dus een ingrijpende breuk. Daar kan en wil de kerk niet achter terug, daarmee zou ze het inclusieve en universele van haar boodschap verloochenen.

De kerk is dus geen ‘jodendom voor iedereen’. Alsof rabbi Jezus opeens de ultieme uitleg van de Thora gaf, en iedereen nu zijn interpretatie gaat volgen. Nee, het verrassende of nieuwe van hem zit in andere dingen. En dan gaat, terwijl de Thora in de Jezusbeweging zijn dominante plek kwijtraakt, zijn persoon (incl. leven, sterven, opstanding) een steeds grotere rol spelen. Het lijntje naar God gaat nu via hem lopen. Hij wordt het oriëntatiepunt voor de nieuwe gemeenschap die ontstaat. Deze ontwikkeling wordt gezien als een ooit voorspelde, nieuwe fase in verbond van God met Abraham. Een messiaans gebeuren, een verrassend nieuw begin, zowel voor joden als niet-joden. De muur is afgebroken. De kerk gaat een andere universele weg, maar nogmaals: niet los van haar bron, maar als een voortzetting! De traditie van het oude Israël & vroege jodendom zit ook in onze genen of misschien liever: onze memen (Daniël Dennett). En het Oude Testament is net zo goed ons boek.

Met het huidige jodendom is dus verwantschap, maar ook is er die onomkeerbare breuk van de 1e eeuw waar je niet omheen kunt. En na die breuk lukt het de kerk niet meer te geloven dat God iets speciaals heeft met een volk, land of staat. In NT geldt nadrukkelijk: in God is geen onderscheid. Ieder mens is even kostbaar in zijn ogen. In de kerk doen we – als het goed is – niet aan etniciteit en ras. Daarom past in onze theologie ook geen aparte plek voor Israël, en geen gedoe rond meanderende vraag ‘wie, wat of waar’ Israël dan is. Dat maakt het nodeloos ingewikkeld. Wat de kerk betreft gaat het om een nieuwe fase in het verbond. Daarin is geen sprake van vervanging maar van ruimte voor iedereen: jood en heiden, zonder onderscheid. Dat is ongetwijfeld een gewaagde claim van christenen. Zolang joden daar niet in meegaan, moeten we het doen met twee interpretaties van een traditie die elkaar betwisten op wezenlijke punten.

III. Wat heeft Israël met de kerk – de overkoepelende vraag deze middag

Voor mij is vraag van Israël & kerk die van het jodendom & christendom. Wat hebben joden met christenen? Ik noem vier dingen:

1. Om te beginnen – schetste ik al – hebben zij een oud geding over hun gezamenlijke voorgeschiedenis. Beide koesteren een andere interpretatie van die oude traditie van het oude Israël & het vroege jodendom. Hoe particulier of universeel, hoe inclusief of exclusief lezen we die oude traditie? Daarover zijn ze het grondig oneens. Ook over de persoon van de Messias, de plek van de Thora, de interpretatie van O.T. en de vraag wie er al dan niet uitverkoren zijn nemen ze heel andere standpunten in. Daarover hebben ze elkaar door de eeuwen heen flink in de haren gezeten en dat altijd een spanningsveld blijven. In de eerste eeuwen was de jonge christelijke beweging zwakker en kon ze last hebben van de synagoge. Waarschijnlijk speelt dat op de achtergrond van het evangelie naar Johannes (met z'n scherpe polemieek). Maar na Constantijn kreeg een mindermachtig jodendom te maken met een meermachtig christendom en zijn er van christelijke zijde eeuwenlang verschrikkelijke dingen gezegd en gedaan. Die waarschuwing blijft gelden: het geding kan gierend uit de hand lopen.

2. Het jodendom moet het christendom blijven herinneren aan die gevaarlijke trek: een hardnekkig anti-judaïsme. De kerk kent grote moeite om het jodendom als een andere interpretatie en traditie te zien, die even legitiem is en evenveel bestaansrecht heeft. Dat anti-judaïsme vraagt om grondige zelfanalyse, die na WO II ook op gang is gekomen. Hoe kun je kritiek over en weer zo verwoorden dat het geen antipathie oplevert? En misschien, zeggen sommigen, moeten we er wel rekening mee houden dat er altijd een vleugje anti-judaïsme in christendom zit, en een vleugje anti-christendom in het jodendom. Vanuit het onbegrip dat die ander zo'n andere weg is gegaan. Heb dus ook geen al te hoge verwachtingen: we worden niet zomaar grote vrienden. Maar voorkom met name de grote uitwassen, zoals Jodenhaat en antisemitisme.

3. Ondertussen zijn we allebei al eeuwen lid van de familie der religies. Daarin is een goede dialoog, gericht op respect en onderlinge erkenning, van wezenlijk belang. Erkenning is een sleutelwoord in onze liberale theologie. Dat is geen sentimentele liefde die verschillen wegpoetst, maar wil juist, omgekeerd, eerst de ander ontdekken als echt anders, en vervolgens gaan werken aan respect en waardering. Kun je elkaar dus erkenning geven als je onderling sterk verschilt in visie of levensstijl? Dat is voor iedereen lastig en vaak extra lastig voor religieuze mensen.

Nodig voor zo'n dialoog is een goede theologie van de religies. Daarin verstoppen religies zich niet elk achter hun eigen openbaring – dit hebben we rechtstreeks van God – maar durven ze zichzelf en elkaar te zien als interpretaties van het Heilige. Elke godsdienst is een eigen interpretatie van – zeg maar – het goddelijk geheim dat zich manifesteert in onze werkelijkheid. Zo wordt dat bepleit in ons boek LC. We doen niet aan openbaringstheologie maar interpretatietheologie. Die kent de nodige

bescheidenheid en staat garant voor beweeglijkheid. Want interpreteren blijf je doen, elk tijdsgewricht opnieuw. Geloven blijft in verandering.

Rond die interpretaties van het Heilige ontstaan dus de verschillende religieuze tradities, ook in andere delen van de wereld. Soms zijn die sterk, soms minder sterk verwant. En bijna altijd zijn er naast grote verschillen verrassende overeenkomsten. Beide vragen om erkenning, dat is het begin van vreedzaam samenleven.

4. Ten slotte kom ik uit bij wat ook de afsluiting van mijn website artikel was: laten we samen het antisemitisme tegen gaan en elke vorm van discriminatie op basis van ras en geloof. Zonder die begrippen te ver op te rekken. Dat laatste gebeurt bijvoorbeeld als mensen kritiek op Israël en antizionisme framen als een vorm van antisemitisme. Zo kunnen Joden elkaar zelfs van antisemitisme beschuldigen. Dit framen is een heilloze weg die ook binnen de kerk en samenleving grote verdeeldheid geeft. We zijn misschien niet de eerst aangewezenen, maar mogen best gegronde kritiek op Israël hebben. Zonder weggezet te worden als hele of halve antisemiet.

We mogen dus kritisch zijn op wat zionistische hardliners in Israël aan het doen zijn. Als daar maar niet de oude antisemitische vooroordelen in doorklinken. Dat is iets om als kerk zorgvuldig in de gaten te houden. Haar taak is om verbonden met het jodendom het anti-judaïsme in eigen kring te bestrijden. En om zij aan zij met Israël het antisemitisme in deze wereld tegen te gaan.

Dank voor uw aandacht.